

Groningen in 1634; Groningen voor altijd

DOOR PETER KARSTKAREL

Groningen viert geen stadsjubileum en toch is de geschiedenis van de stad dit jaar opvallend in de belangstelling geweest. Een tentoonstelling en twee boekuitgaven lieten en laten de resultaten zien van een onderzoek naar de kaart van Hauboïs, een vogelvluhtkaart van de stad Groningen van omstreeks 1634. De kaart is een voortreffelijk document van een uniek voorbeeld van Nederlandse stedenbouw gedurende de zeventiende eeuw. (Zie ook Heemschut nr. 10 blz. 172.)

De kaart van ingenieur *Egbert Hauboïs* en graveur *Jan Lubberts Langeweerd* is de aanleiding geweest tot het onderzoek. Toen W. K. van der Veen de persoon en het belangrijkste product van Hauboïs – de pronkkaart van de stad – uitgezocht had, lagen er al afspraken om de resultaten te presenteren in een tentoonstelling en een facsimile-uitgave van de kaart met een uitvoerige toelichting. Het onderzoek had jaren in beslag genomen en het Groninger Museum, waar de presentatie van alles zou plaatsvinden, had

intussen een goede tentoonstellingstraditie opgebouwd van historische thema's. Toen een jaar geleden de plannen vastere vormen gingen aannemen, werd er dan ook besloten om de kaart als basis van een presentatie van de stadsgeschiedenis tot de helft van de zeventiende eeuw te nemen.

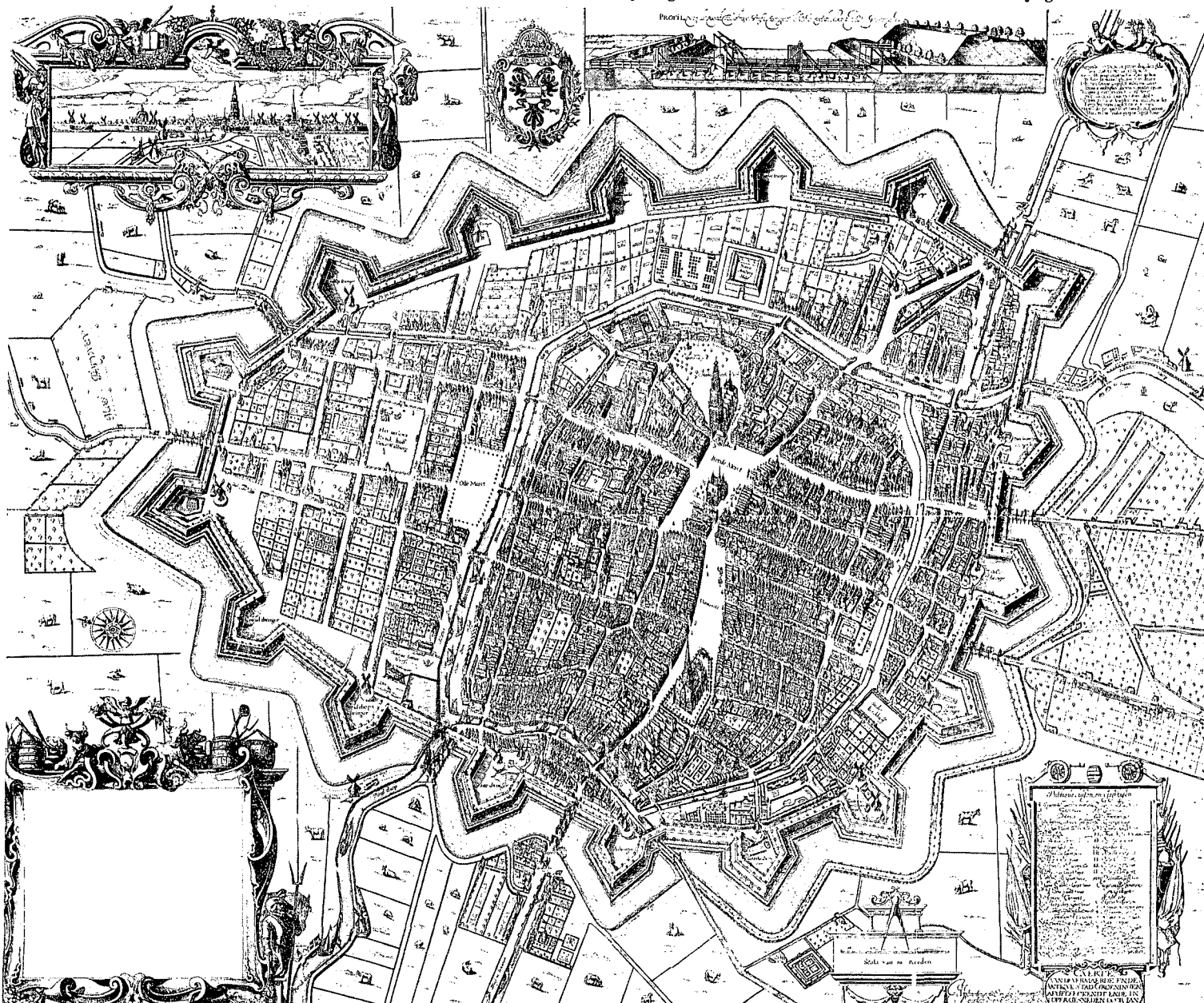
In een tijdsbestek van slechts een half jaar is de historische afdeling van het museum er met enige kenners van de lokale geschiedenis in geslaagd een vrij breed geschiedkundig platform van de kaart te maken. En in-

derdaad: de schitterende vogelvluhtkaart wordt ook alleen recht gedaan als de verhalen die deze maquette in het platte vlak vertelt, worden uitgediept. Het is het verhaal geworden van een unieke stad, niet omdat elke stad enig is, maar omdat de schaalvergroting die Groningen in de eerste decennia van de zeventiende eeuw doormaakte zijn weerga in de geschiedenis van de Nederlandse steden niet kent.

ONTZAGWEKKENDE NIEUWSTAD

Het is te hopen dat dit, zo ver van de randstad, eens door gaat dringen bij het algemene onderzoek van de stedenbouw. Zelfs in het proefschrift van E. R. M. Taverne die in Groningen architectuurgeschiedenis doceert, 'In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680' (1978) wordt in verhouding heel weinig aandacht aan Groningen besteed, terwijl Amsterdam, Leiden, Utrecht en Haarlem uitvoerig geanalyseerd worden. Het 17de-eeuwse plan-Moreelse van Utrecht kan nog zo spectaculair zijn, het is niet uitgevoerd en daarom had het ideaal van Groningen dat wel verwerkelijkt werd in een voor die tijd ontzagwekkende nieuwstad,

De vogelvluhtkaart van Groningen uit ca. 1634 door Egbert Hauboïs; in het noordelijkste gedeelte van de stadswal de hoven en tuinen in de vrij lege nieuwstad.

de volle aandacht verdiend.

Begin dit jaar verscheen in het Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond een studie van de Groninger nieuwstad van de hand van de architectuurhistoricus *Robert Mens*. Hij zette zijn kennis bij de nu net georganiseerde tentoonstelling (met het catalogusboek) opnieuw in. De huidige gemeentearchivaris *J. F. J. van den Broek* voegde er een verkenning van de economische situatie van Groningen gedurende de eerste tientallen jaren van de zeventiende eeuw aan toe en er zijn nog andere studies die de kaart van de stad verder tot leven brengen, o.a. een die een compleet beeld schetst van de groei van de verdedigingswerken van Groningen, verricht door *G. Overdiep*. Van den Broek koos voor zijn economische uiteenzetting de titel 'Het Groningen van Egbert Haubois: een stad op de grens van expansie en stagnatie', omdat Haubois zijn nu zo bewonderde werk verrichtte in de tijd dat de omvangrijke openbare werken van Groningen nagenoeg voltooid waren; werken die dertig jaar lang de economische motor voor Groningen waren geweest.

Groningen had zijn vestingwerken met maar liefst 17 bastions (die in Groningen en Friesland heel suggestief dwingers genoemd worden), zeven landpoorten en vijf waterpoorten gekregen. De oude stad op het einde van de Hondsrug, die al eerder met een smalle strook aan de zuidzijde was uitgelegd, had gedurende de eerste dertig jaar van de zeventiende eeuw zo'n forse uitbreiding aan de noordelijke en oostelijke zijde gekregen, dat het oppervlak van het gebied binnen de stadsverdediging bijna verdubbeld was. Bovendien had de stad de verkeersverbindingen, vooral die over water, laten verbeteren en was er in het noord-westen een havenkom gegraven, waar een scheepswerf van de Westindische Compagnie werd gesticht.

KENTERING

Na al deze arbeidsintensieve werken waarvoor Groningen arbeidskrachten uit de wijde omgeving naar de stad had gezogen en arbeidskrachten die de verteringen en daarmee de handel enorm hadden gestimuleerd, stagneerde de hele economische machine. Groningen lijkt op de kaart van Haubois nog tot een metropool uit te groeien, maar juist vanaf die tijd zouden de ontwikkelingen eeuwenlang zeer geleidelijk gaan.

De oostelijke stadsuitbreiding werd zelfs nauwelijks ingevuld en het noordelijke gebied, dat wel een regelmatig stratenpatroon ontving, bleef lang dun bevolkt. De straten vlak bij de oude binnenstad raakten redelijk bebouwd, echter veelal maar met huisjes van één bouwlaag onder een kap. Voor het overige kwamen er wat hovenierswoningen voor hen die binnen (!) de wallen tuinbouw konden bedrijven. Groningen laat wat dit betreft een heel ander beeld zien dan de andere Nederlandse steden. Allerlei vormen van bedrijvigheid: leerlooierijen, blekerijen, touwslagerijen, enz. die we elders vlak buiten de steden kunnen aantreffen zien we hier weliswaar op redelijke afstand van de bebou-

wing, maar wel *binnen* de verdedigingswallen.

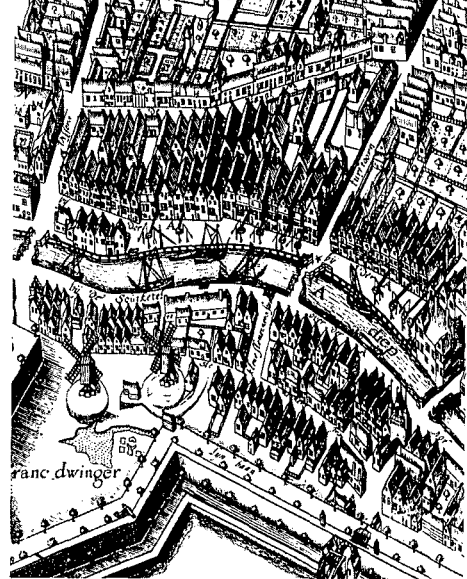
Het opmerkelijkst van de door Haubois zo suggestief afgebeelde stadsuitleg is de regelmatige ruimtelijke indeling. Vlak bij de oude stad en op de centrale as in noord-zuid richting is een groot plein opengehouden: de Ossemarkt bij de belangrijke waterverkeersweg van de diepen. In het centrum van het gebied is een groot plein opengehouden, een kerkhof waar we op de kaart ook een begraving op kunnen zien gebeuren en waar enkele jaren later de Noorderkerk gebouwd zal worden. Verder is er bij de aansluiting van het Boterdiep op het Lopende Diep, die om waterstaatkundige redenen afgedamd moest worden, eveneens een markt ontstaan. Aan de diepen en bij de markten zijn in 1634 al redelijk wat huizen en bedrijven tot stand gekomen, maar verder is het gebied leeg.

VOLDOENDE RUIMTE

Het is die overvloed aan ruimte die Groningen tot een stad maakte die in de negentiende eeuw nu eens niet uit zijn voegen knapte. De stadsplattegronden van deze stad uit het midden van die eeuw vertonen nog opmerkelijk veel witte plekken. Er heeft in Groningen niet die extreme verdichting plaatsgevonden die in andere Nederlandse steden tot onhoudbare situaties heeft geleid.

Natuurlijk ging ook Groningen ontmantelen toen het in 1874 daar de kans toe kreeg. Het stadspark, het Noorderplantsoen, en de reeks van singels in het zuiden zijn daar het gevolg van, stadsgebieden die na een eeuw nog redelijk intact zijn en de grootst mogelijke zorg verdienen. Zo ver gaan de tentoonstelling en de bundel opstellen echter niet. De stad is tot het midden van de zeventiende eeuw op haar ontwikkelingen onderzocht. Wat wij, en vooral de inwoners van Groningen daar aan hebben, wordt niet duidelijk. Groningen heeft eeuwenlang zo ruim in haar verdedigingshuid gezeten dat er in de volgende eeuwen weinig ruimtelijke druk op het weefsel van markten en straten, bouwblokken en diepen is ontstaan. Wel is in de negentiende eeuw bij de ontmanteling de stadsrand geheel heringericht en het oostelijk stadsdeel, dat toen nog weinig gestructureerd was helemaal vervaagd wat de historische gegevens aangaat, maar de oorspronkelijke structuur van de stad werd verder nauwelijks veranderd. De enige ingreep van betekenis was de demping van het Zuiderdiep, dat eens de zuidelijke stadsverdedigingsgracht was geweest. Het weefsel van de stad is sinds Haubois vrijwel ongewijzigd de eeuwen doorgekomen. Daarom heeft het materiaal dat in de tentoonstelling en de boeken wordt aangeboden nog grote actualiteitswaarde.

Natuurlijk krijgen de belangrijke bouwwerken die op de kaart voorkomen ook de aandacht. Het waarheidsgehalte van de kaart wordt door de oud-archivaris *A. T. Schuitema Meijer* getoetst aan de hand van ander bronnenmateriaal. *Rienks Veeger* heeft samen met *Robert Mens* onderzocht wat de kaart van Haubois zoal te vertellen heeft over de woningbouw in Groningen. Zij behande-

Fragment van de Haubois-kaart met het handelskwartier om de A, die een binnenhaven was geworden.

len de ruimtelijke en constructieve ontwikkeling van de woningbouw en halen er van de kaart en uit het Groningen van nu plaatselijke voorbeelden bij aan.

De invulling van het stedelijk weefsel van de stad heeft met dit onderzoek een goede aanzet gekregen, dat waard is om nader uitgewerkt te worden. De regelmatige structurering van kavels met woonhuizen en bedrijfspanden is immers het alles bepalende ritme van de stad. Ook nu nog. Dit is het ritme dat het organisme van de stad bepaalt, om het maar eens zwaar te zeggen. En een ritme dat nog geen enkel (nieuwbouw)stadsvernieuwingproject in Groningen heeft kunnen bereiken. Het is te hopen dat de tentoonstelling en de ter gelegenheid daarvan uitgegeven boeken door de beleidsmakers serieus worden genomen. Groningen dat zich in 1634 als trotse metropool op de Haubois-kaart heeft gepresenteerd, moet nog heel wat pretenties waar maken.

De goed verzorgde bundel historische opstellen onder de titel 'De kaart van Egbert Haubois. Spiegel van wens en werkelijkheid', is verschenen bij Canaletto in Alphen a.d. Rijn en kost 17 1/2 gulden en het boek 'Egbert Haubois' van W. K. van der Veen wordt door dezelfde uitgever gebracht voor 25 gulden. Het eerste is uitsluitend bij het Groninger Museum te koop.

De Brede Markt, die nu de Grote Markt heet met de Botermarkt het raadhuis en helemaal boven de voet van de Martinitorren.

